

02

ผลกระทบต่อเศรษฐกิจภาคครัวเรือนของชุมชน
ประมงพื้นบ้านจากการบริหารจัดการประตูระบายน้ำ
อุทกวิภาชประสิทธิ์ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง
จังหวัดนครศรีธรรมราช

IMPACTS OF THE UTOKVIBHATPRASIT
IRRIGATION GATE MANAGEMENT ON
THE HOUSEHOLD ECONOMY OF ARTISANAL
FISHING COMMUNITIES IN THE PAK PHANANG
RIVER BASIN, NAKHON SI THAMMARAT

ณชพงศ์ จันจุฬา ✉

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

Nachapong Janjula ✉

Faculty of Humanities and Social Sciences, Prince of Songkla University, Pattani Campus

✉ nachapong.j@psu.ac.th

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “การวิจัยแบบมีส่วนร่วมเพื่อแก้ไขปัญหาผลกระทบทางเศรษฐกิจจากการบริหารจัดการประตูระบายน้ำอุทกวิภาชประสิทธิ์: กรณีศึกษาชุมชนประมงพื้นบ้านในลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช” โดยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนวิจัยวิทยาเขตปัตตานี

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพเศรษฐกิจภาคครัวเรือนของชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช และอธิบายสภาพปัญหา รวมทั้งผลกระทบทางเศรษฐกิจที่มีต่อชุมชนชาวประมงพื้นบ้านจากการบริหารจัดการประตูระบายน้ำอุทกภิบาลประสิทธิ โดยใช้กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม ด้วยการสำรวจพื้นที่ การตอบแบบสอบถาม การสัมภาษณ์ การประชุมกลุ่มย่อย และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ชาวประมงพื้นบ้าน 301 ครัวเรือน ผู้นำท้องถิ่น 5 คน รวมทั้งปราชญ์ชาวบ้านและผู้นำชุมชนอีก 38 คน พบว่า หลังมีประตูระบายน้ำ กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ (ร้อยละ 84.72) รู้สึกไม่มั่นคงในอาชีพ ภาพรวมรายจ่ายและหนี้สินครัวเรือนเพิ่มขึ้น (ร้อยละ 72.09 และร้อยละ 44.19) ร้อยละ 89.70 ต้องกู้เงินมาลงทุนในการทำอาชีพเสริม ทั้งจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ญาติพี่น้อง และกองทุนหมู่บ้าน เฉลี่ยครัวเรือนละ 36,846.67 10,707.64 และ 8,108.33 บาท ตามลำดับ มีเพียงร้อยละ 10.30 เท่านั้น ที่เชื่อว่าจะสามารถชำระคืนได้ตามสัญญาและกว่าครึ่งหนึ่ง (ร้อยละ 61.13) ไม่พอใจกรมชลประทานที่ขาดการสื่อสารและขาดความต่อเนื่องในการแก้ไขปัญหา หน่วยงานภาครัฐจึงควรบูรณาการการทำงานเพื่อพัฒนาอาชีพและเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือน รวมทั้งควรจัดหน่วยเคลื่อนที่พบปะและบริการชุมชน เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง

คำสำคัญ : เศรษฐกิจครัวเรือน ชุมชนประมงพื้นบ้าน ลุ่มน้ำปากพนัง ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ

Abstract

This research aimed to study the household economy of artisanal fishermen in the Pak Phanang River Basin, Pak Phanang District, Nakhon Si Thammarat, as well as to explore problems and economic impacts of the Uthokvibhatprasit Irrigation Gate management on artisanal fishing communities. The research instruments consisted of participatory action research, area surveys, questionnaires, interviews, focus group, and participant observation. Sample groups include 301 artisanal fishing households, 5 local leaders, and 38 folk scholars and community leaders. The findings revealed that after the building of the Uthokvibhatprasit Irrigation Gate, most of the artisanal fishermen (84.72%) felt insecure about their occupation, there was an increase in overall household expenses (72.09%) and debts (44.19%), and 89.70 percent had to do extra work to supplement their ordinary income. While the average household loan debts for investment from the Bank for Agriculture and Agricultural Cooperatives, relatives, and village funds were 36,846.67; 10,707.67, and 8,108.33 baht respectively, only 10.30 percent were likely to pay their debts by the due date. Nevertheless, 61.13 percent were not satisfied with the operation of the Royal Irrigation Department because of their negligence regarding problems and their lack of communication with the community. In order to deal with the current problems and impacts continually and effectively, an integrated approach should be used by the government sector. For career development and in order to increase household income, a mobile unit for public services should be available to maintain mutual understanding between the government and public sectors.

Keywords : Household economy, Artisanal fishing community, Pak Phanang River Basin, Economic impacts

บทนำ

การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของรัฐเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน ตลอดจนยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่โครงการต่าง ๆ มักพบว่า ไม่ได้มีเพียงผู้ได้รับประโยชน์เท่านั้น แต่ยังมีประชาชนจำนวนมากไม่น้อยที่เสียประโยชน์และประสบความเดือดร้อน โดยไม่สามารถเรียกร้องสิทธิหรือได้รับการชดเชยความเสียหายอย่างเป็นธรรม ทั้งนี้เนื่องจากกลุ่มผู้สูญเสียประโยชน์มักเป็นชาวบ้านธรรมดาที่ขาดข้อมูลและปราศจากองค์ความรู้เพียงพอในการพิสูจน์ความเสียหายต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเสียหายในทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีผลต่อชีวิตและความเป็นอยู่ในขณะที่ข้อมูลด้านต่าง ๆ มักเป็นข้อมูลที่หน่วยงานเจ้าของโครงการเป็นผู้จัดทำ ซึ่งบ่อยครั้งพบว่าไม่ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการ

“ลุ่มน้ำปากพนัง” มีแม่น้ำปากพนังเป็นแม่น้ำสายหลักที่หล่อเลี้ยงชีวิตประชาชนคนใช้น้ำและสรรพชีวิตต่าง ๆ ในพื้นที่ให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้ภายใต้ความสมดุลของระบบนิเวศ 4 น้ำ อันประกอบด้วยน้ำจืด น้ำเค็ม น้ำกร่อย และน้ำเค็ม มาช้านานหลายชั่วอายุคน สมุดดงกล่าวสูญเสียลงเมื่อมีการทำลายป่าต้นน้ำ กอปรกับการขยายตัวของพื้นที่นาุ้งในช่วงทศวรรษ 2530 ทำให้น้ำเค็มรุกพื้นที่เกษตร เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้ใช้น้ำจืดเพื่อทำนาข้าวกับกลุ่มผู้ใช้น้ำเค็มเพื่อทำนาุ้งกุลาดำ จนในที่สุดต้องมีการแบ่งเขตพื้นที่ชลประทานน้ำเค็มแยกขาดจากเขตชลประทานน้ำจืด โดยการสร้างประตูระบายน้ำอุทกวิภาชประสิทธิ์ขึ้นมาเป็นเขื่อนหลักในการป้องกันการรุกรานของน้ำทะเล อันจะก่อให้เกิดผลเสียหายต่อพื้นที่เพาะปลูกข้าวจำนวนมาก รวมทั้งกักเก็บน้ำจืดให้เพียงพอต่อการเพาะปลูกในฤดูแล้ง นับตั้งแต่ พ.ศ. 2542 เป็นต้นมา (Crown Property Bureau, 2013)

ตลอดระยะเวลากว่าสิบปีที่ระบบนิเวศแม่น้ำแยกขาดจากกัน แม้จะแก้ไขปัญหาความขัดแย้งระหว่างชาวนาข้าวและชาวนาุ้งได้ แต่กลับทำให้เกิดความเสียหายอย่างรุนแรงต่อทรัพยากรประมงที่ต้องพึ่งพาความหลากหลายของระบบนิเวศแม่น้ำปากพนังเป็นที่อยู่อาศัยและดำรงกิจกรรมในวัฏจักรชีวิต ด้วยเหตุนี้การสร้างประตูระบายน้ำอุทกวิภาชประสิทธิ์ จึงเป็นจุดเปลี่ยนและจุดเริ่มต้นอันนำไปสู่ความขัดแย้งใหม่จากการใช้ประโยชน์จากแม่น้ำปากพนังในมิติที่แตกต่างกันระหว่างความต้องการใช้น้ำเพื่อการเกษตรกับความต้องการใช้น้ำเพื่อเป็นแหล่งประกอบอาชีพประมงของคนในพื้นที่

ชาวประมงพื้นบ้านส่วนใหญ่มีฐานะยากจนและไร้ทางเลือกในการประกอบอาชีพ ต้องอาศัยทรัพยากรประมงในแม่น้ำปากพนังเป็นแหล่งอาหารและแหล่งรายได้สำคัญที่สุดในการดำรงชีวิต การบริหารจัดการประตูระบายน้ำอุทกวิภาชประสิทธิ์ ซึ่งมีวัตถุประสงค์หลักในการจัดการน้ำเชิงปริมาณเพื่อการเกษตรจึงส่งผลกระทบโดยตรงต่อชาวบ้านผู้ประกอบอาชีพประมงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การศึกษาผลกระทบต่อเศรษฐกิจภาคครัวเรือนของชุมชนประมงพื้นบ้านจากการบริหารจัดการประตูระบายน้ำอุทกวิภาชประสิทธิ์ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราชในครั้งนี้จึงมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งต่อชุมชนประมงพื้นบ้านในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ เพื่อพิสูจน์และสะท้อนให้เห็นข้อเท็จจริงของสภาพปัญหา ตลอดจนผลกระทบทางเศรษฐกิจที่ชุมชนประมงพื้นบ้านได้รับ อันจะนำไปสู่การยกระดับการแก้ไขปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนประมงพื้นบ้านอย่างเป็นรูปธรรมต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาสภาพเศรษฐกิจภาคครัวเรือนของชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง
- 2) เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและผลกระทบด้านเศรษฐกิจจากการจัดการประมงระบายน้ำอุทกวิภาชประสิทธิ์ต่อชุมชนประมงพื้นบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สภาพทั่วไปของพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

ลุ่มน้ำปากพนังตั้งอยู่ทางตอนใต้ของจังหวัดนครศรีธรรมราช ครอบคลุมพื้นที่ 13 อำเภอ ใน 3 จังหวัด ได้แก่ พื้นที่ทั้งหมดของอำเภอปากพนัง อำเภอเชียรใหญ่ อำเภอหัวไทร อำเภอเฉลิมพระเกียรติ อำเภอลานสกา อำเภอพระพรหม และอำเภอเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช รวมทั้งพื้นที่บางส่วนของอำเภอควนขนุน อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง และอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา รวมพื้นที่ทั้งหมด 1,937,500 ไร่ มีแม่น้ำปากพนังเป็นแม่น้ำสายหลัก แหล่งกำเนิดต้นน้ำมาจากเทือกเขาบรรทัดในจังหวัดพัทลุง ไหลจากทิศใต้ไปทิศเหนือผ่านอำเภอชะอวด อำเภอเชียรใหญ่ และลงสู่ทะเลอ่าวไทยที่อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช รวมระยะทางยาวประมาณ 150 กิโลเมตร โดยมีลำน้ำสาขาที่สำคัญ ได้แก่ คลองลาไม คลองถ้ำพระ คลองรากไม้ คลองค้อ คลองเชียรใหญ่ คลองบางไทรปก คลองเสารัง คลองชะเมา คลองหัวไทร คลองท่าพญา คลองบางทราย คลองบางโค และคลองพรุ (Royal-initiated Pak Phanang River Basin Development Project, 2000)

ภาพที่ 1: พื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

ที่มา: Crown Property Bureau (2013)

การพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง

การพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง เพื่อแก้ไขปัญหาความทุกข์ยากของประชาชนจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและความขัดแย้งของคนในพื้นที่เริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2524 โดยกองทัพภาคที่ 4 ร่วมกับจังหวัดนครศรีธรรมราชจัดทำโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังขึ้น โดยเน้นการทำนาเป็นอาชีพหลัก การปลูกสัตว์และประมงเป็นอาชีพรอง แต่ไม่ได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่องจริงจัง ต่อมาในปี พ.ศ. 2525 กรมชลประทานได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลญี่ปุ่นให้ศึกษาระบบชลประทานน้ำเค็มในพื้นที่บริเวณฝั่งขวาของแม่น้ำปากพนังแต่เนื่องจากขาดงบประมาณจึงไม่สามารถดำเนินการต่อได้ ครั้นปี พ.ศ. 2527 กรมชลประทานได้รับความช่วยเหลือจากธนาคารพัฒนาเอเชียให้ศึกษาเบื้องต้นเกี่ยวกับการพัฒนาระบบชลประทานในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง ในปี พ.ศ. 2530 กองทัพภาคที่ 4 จังหวัดนครศรีธรรมราช และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ร่วมกันจัดทำแผนแม่บทโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังขึ้น และได้รับการปรับปรุงแก้ไขอีกครั้งในปี พ.ศ. 2532

อย่างไรก็ตาม การดำเนินการดังกล่าวโดยหน่วยงานราชการยังขาดความจริงจังต่อเนื่อง จนกระทั่งเมื่อวันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2535 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระราชทานแนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยมีพระราชดำริให้สร้างประตูระบายน้ำปากพนัง (ภายหลังพระราชทานนามว่า “ประตูระบายน้ำอุทกวิภาชประสิทธิ์”) ซึ่งกรมชลประทานได้ก่อสร้างเป็นเขื่อนคอนกรีตเสริมเหล็กขนาดใหญ่มีช่องระบายน้ำกว้างช่องละ 20 เมตร รวม 10 ช่อง กั้นแม่น้ำปากพนังที่บ้านบางปี ตำบลหูล่อง อำเภอปากพนัง แล้วเสร็จและเริ่มใช้งานเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2542 สามารถเก็บกักน้ำจัดเหนื่ออาคารบังคับน้ำในแม่น้ำปากพนังและลำน้ำสาขาได้ไม่น้อยกว่า 72 ล้านลูกบาศก์เมตร สำหรับกระจายน้ำให้พื้นที่ทำการเกษตรกว่า 300,000 ไร่ (Royal-initiated Pak Phanang River Basin Development Project, 2000)

ผลกระทบจากประตูระบายน้ำอุทกวิภาชประสิทธิ์ต่อทรัพยากรประมง

นับตั้งแต่เปิดประตูระบายน้ำอุทกวิภาชประสิทธิ์ ปรากฏผลกระทบเชิงลบต่อทรัพยากรประมงอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ ทำให้ปริมาณและชนิดพันธุ์ของสัตว์น้ำซึ่งชาวบ้านในพื้นที่ใช้ประโยชน์ในแง่เศรษฐกิจ ทั้งเป็นอาหารและแหล่งรายได้ลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยมีหลักฐานเชิงประจักษ์จากรายงานผลการศึกษาที่สะท้อนปัญหาดังกล่าวเป็นเครื่องพิสูจน์ยืนยันดังต่อไปนี้

นิทัศน์ ทิพย์กองลาส สุวรรณดี ขวัญเมือง และสุธาทิพย์ ทิพย์วงศ์ (Tipkonglas, Kwanmueng & Thippayawong, 2000) สํารวจการวางนํ้าประมงในแม่น้ำปากพนังและลำน้ำสาขาที่สำคัญ ระหว่างเดือนกรกฎาคมถึงเดือนตุลาคม พ.ศ. 2543 หลังการเปิดประตูระบายน้ำฯ พบว่า สัตว์น้ำที่ชาวประมงจับได้เหลือเพียง 26 ชนิด เป็นสัตว์น้ำจืด 21 ชนิด และสัตว์น้ำกร่อย 5 ชนิด

ในขณะที่ อรุณญา อัสวอารีย์ และประมัยพร ศรีอรุณ (Assawaari & Sriarun, 2003) ศึกษาประสิทธิภาพเครื่องมือทำการประมงและประเมินผลการใช้ทรัพยากรสัตว์น้ำในบริเวณลุ่มน้ำปากพนังระหว่างเดือนตุลาคม พ.ศ. 2544 ถึงเมษายน พ.ศ. 2546 หลังการเปิดประตูระบายน้ำฯ ตั้งแต่คลองในเขตอำเภอชะอวดจนถึงบริเวณปากอ่าวปากพนัง โดยการสุ่มสอบถามชาวประมงพบว่า สัตว์น้ำที่จับได้มีเพียง 76 ชนิด แยกเป็น ปลา 64 ชนิด กุ้ง 9 ชนิด ปู 2 ชนิด และกั้ง 1 ชนิด

สถาบันทรัพยากรทะเลและชายฝั่ง (Marine and Coastal Resources Institute, 2004) ได้ศึกษาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่โครงการพัฒนาลุ่มน้ำอันเนื่องมาจากพระราชดำริ พบว่า ในอดีตระบบน้ำของลุ่มน้ำปากพนังมีความหลากหลายและสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน คือ มี

ทั้งน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม โดยอ้างถึงผลการสำรวจของกรมประมง เมื่อปี พ.ศ. 2546 ว่า ก่อนการปิดกั้นแม่น้ำปากพนังพบสัตว์น้ำทั้งสิ้น 218 ชนิด เป็นปลาน้ำจืด 72 ชนิด ปลาน้ำกร่อย 62 ชนิด ปลาน้ำเค็ม 45 ชนิด กุ้งน้ำจืด 4 ชนิด กุ้งน้ำกร่อย 6 ชนิด กุ้งน้ำเค็ม 3 ชนิด ปูน้ำจืด 1 ชนิด ปูน้ำกร่อย 12 ชนิด และอื่น ๆ อีก 13 ชนิด แต่เมื่อสำรวจในช่วงเวลา 3 ปี หลังจากปิดประตูระบายน้ำอุทกวิภาชประสิทธิ์ (ค.ศ. 1999-2002) พบสัตว์น้ำเพียง 150 ชนิด ลดลงถึง 68 ชนิด โดยชนิดที่หายไปเป็นสัตว์น้ำกร่อยทั้งหมด

ในปีเดียวกัน สืบพงศ์ ธรรมชาติ (Thammachat, 2004) ศึกษาความต้องการของประชาชนเพื่อการวิจัยและพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังพบว่า ปริมาณสัตว์น้ำในพื้นที่ทำประมงพื้นบ้านลดลงไปมาก ทำให้จับสัตว์น้ำได้น้อยส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจภาคครัวเรือนเป็นอย่างมาก สาเหตุสำคัญแห่งปัญหา คือ การถ่ายเทของน้ำในแม่น้ำปากพนังมีน้อย วงจรชีวิตสัตว์น้ำจึงเกิดการเปลี่ยนแปลง ปลาหลายชนิดสูญหายไปจากพื้นที่ นอกจากนี้สภาพแม่น้ำยังตื้นเขิน เพราะผักตบชวาเจริญเติบโตและขยายพันธุ์อย่างรวดเร็วซ้ำในบางพื้นที่ก็เกิดน้ำเน่าเสีย ซึ่งส่งผลกระทบต่อการอยู่อาศัยของสัตว์น้ำด้วย

นอกจากนี้ งานวิจัยการเปลี่ยนแปลงจากประตูระบายน้ำอุทกวิภาชประสิทธิ์ ยังได้ระบุชี้ชัดว่า ปริมาณการจับสัตว์น้ำต่อเดือนในพื้นที่ 4 อำเภอ ตลอดลำแม่น้ำปากพนังลดลงจาก 37 ตัน เป็น 27 ตัน และ 22 ตัน ในปี พ.ศ. 2544 พ.ศ. 2545 และ พ.ศ. 2546 ตามลำดับ ซึ่งส่งผลต่อเนื่องให้จำนวนชาวประมงลดลงถึงร้อยละ 58 โดยพบว่า มีเพียงร้อยละ 20 เท่านั้น ที่ยังสามารถยึดการประมงเป็นอาชีพหลัก ในขณะที่อีกร้อยละ 80 เปลี่ยนอาชีพไปเป็นอาชีพรอง (Prabnarong & Kaewrat, 2006)

สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและการทำมาหากินของชาวประมงพื้นบ้านที่อาศัยและพึ่งพาความอุดมสมบูรณ์จากทรัพยากรประมงในแม่น้ำปากพนังเป็นแหล่งอาหารและรายได้หลัก คนเหล่านี้จำนวนไม่น้อยไร้ที่ดินทำกินและไม่มีวิชาชีพด้านการเกษตรเพราะเป็นชาวประมงพื้นบ้านโดยกำเนิด มีเพียงองค์ความรู้และภูมิปัญญาการดำรงชีวิตกับแม่น้ำปากพนังตามแบบอย่างบรรพบุรุษเท่านั้น จึงจำเป็นต้องอพยพและเปลี่ยนไปทำอาชีพรับจ้างนอกพื้นที่ (Suknual, 2007)

การปิดกั้นทางเดินและการไหลของน้ำในแม่น้ำปากพนังด้วยการสร้างประตูระบายน้ำอุทกวิภาชประสิทธิ์ ส่งผลกระทบค่อนข้างสูงต่อการดำรงชีวิตของสัตว์น้ำและทรัพยากรประมงอื่น ๆ ทั้งนี้เนื่องจากทรัพยากรประมง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัตว์น้ำจำพวกปลาต้องอาศัยระบบนิเวศของแม่น้ำทั้งสายในการประกอบกิจกรรมที่แตกต่างกันในวัฏจักรชีวิต ไม่ว่าจะเป็นการผสมพันธุ์ การวางไข่ การอนุบาลตัวอ่อน หรือการหาอาหารเพื่อการเจริญเติบโต การสร้างเขื่อนกั้นลำน้ำจึงเป็นการกีดขวางเส้นทางเดินของฝูงปลา ตลอดจนสัตว์น้ำชนิดต่าง ๆ ในการเคลื่อนย้ายไปมาเพื่อดำรงชีวิตตามวัฏจักร เมื่อสัตว์น้ำเหล่านั้นไม่สามารถดำเนินชีวิตตามปกติ ย่อมส่งผลกระทบต่อผลผลิตของทั้งจำนวนและชนิดพันธุ์ จนอาจนำไปสู่ภาวะการสูญพันธุ์ของทรัพยากรประมงชนิดต่าง ๆ ได้ (Janjula, 2009; Larinier, 2001)

Craig (2000) นำเสนอข้อมูลไปในทางเดียวกันว่า การสร้างเขื่อนกั้นลำน้ำส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศบริเวณที่เป็นแหล่งอนุบาลตัวอ่อนของสัตว์น้ำชนิดต่าง ๆ เช่น บริเวณปากอ่าว ทั้งนี้เพราะแร่ธาตุอาหารที่ไหลมากับน้ำจะมีปริมาณลดลง ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณน้ำซึ่งเป็นอาหารของตัวอ่อน อาทิ แพลงก์ตอนจะมีจำนวนลดลงตามไปด้วย รวมทั้งการที่ปริมาณน้ำจืดไหลสู่อ่าวน้อยลงย่อมทำให้ความเค็มของน้ำเพิ่มขึ้น และอาจทำให้สัตว์ทะเลบางชนิด สามารถเข้ามาทำร้ายตัวอ่อนของสัตว์น้ำชนิดต่าง ๆ จนทำให้สัตว์น้ำชนิดนั้นสูญพันธุ์ได้เช่นกัน

วิธีการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) โดยการเปิดโอกาสให้ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่อำเภอปากพนังเป็นผู้ร่วมวิจัย ด้วยการให้ข้อมูล จัดเก็บข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกัน โดยผสมผสานวิธีการศึกษาและเครื่องมือในการวิจัยทั้งการลงพื้นที่สำรวจ การประชุมกลุ่มย่อย การสัมภาษณ์เชิงลึก และการจัดเก็บแบบสอบถาม ดังนี้

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร ที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ประกอบด้วย

- 1) ครั้วเรือนชาวประมงพื้นบ้านในเขตพื้นที่ อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช
- 2) ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำชุมชน

กลุ่มตัวอย่าง ประกอบด้วย

1) ครั้วเรือนชาวประมงพื้นบ้าน จาก 8 ตำบล 34 หมู่บ้าน ที่มีการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ในเขตอำเภอปากพนัง ใช้เทคนิคการสุ่มตัวอย่างแบบผสมผสาน (Mixed Sampling) โดยใช้การสุ่มตัวอย่างแบ่งชั้น (Stratified Sampling) แล้วจึงสุ่มตัวอย่างแบบบังเอิญ (Accidental Sampling) จากชาวประมงพื้นบ้านในหมู่บ้านเป้าหมายโดยนักวิจัยชุมชน ทั้งนี้กำหนดให้ทุกตำบลเป้าหมายเป็นชั้นในการสุ่มตัวอย่าง ซึ่งสามารถจัดเก็บแบบสอบถามกลับมาได้จำนวน 301 ครั้วเรือน จากขนาดของกลุ่มตัวอย่างที่กำหนดไว้ใน การศึกษาครั้งนี้ จำนวน 400 ตัวอย่าง [ที่ระดับความเชื่อมั่นร้อยละ 95 จำนวนกลุ่มตัวอย่างที่ไม่ทราบขนาดของประชากร มีค่าเท่ากับ 385 ตัวอย่าง (Vanichbuncha, 2003)]

ตารางที่ 1: พื้นที่ศึกษาและจำนวนกลุ่มตัวอย่างเป้าหมาย

ชื่อตำบล	หมู่ที่	จำนวนหมู่บ้าน	จำนวนตัวอย่าง	ร้อยละ
ปากแพรก	1 3 4 5 6 7 8 9	8	94	23.50
บ้านเพิง	1 2 3 4 5 6 7 8	8	94	23.50
บ้านใหม่	1 4 7 8	4	47	11.75
บางศาลา	3 5 7 8	4	47	11.75
ขนานนก	1 2 3	3	35	8.75
หูสอง	5 6 7	3	35	8.75
บางพระ	2 4	2	24	6.00
บางตะพุง	1 4	2	24	6.00
รวม		34	400	100.00

2) ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ใช้เทคนิคการสุ่มแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ในการวิจัยครั้งนี้มีจำนวนทั้งสิ้น 38 คน เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ผู้ใหญ่บ้าน และกำนัน รวม 5 คน โดยคัดเลือกจาก ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในพื้นที่

เครื่องมือในการวิจัย

1) **แบบสอบถาม** ใช้สำหรับรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลต่าง ๆ จากครัวเรือนชาวประมงพื้นบ้าน ซึ่งสะท้อนสภาพปัญหาเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนวิถีชีวิตและวัฒนธรรม อันเป็นผลกระทบจากการบริหารจัดการประมงพื้นบ้าน แนวทางในการแก้ไขปัญหาหรือปรับตัว รวมทั้งความต้องการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการประมงพื้นบ้าน และข้อเสนอแนะต่าง ๆ หรือสิ่งที่ต้องการให้เกิดการพัฒนา ประกอบด้วย ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูล ตอนที่ 2 ข้อมูลทั่วไปของสมาชิกในครัวเรือน ตอนที่ 3 ข้อมูลการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ตอนที่ 4 ข้อมูลโครงสร้างรายได้ หนี้สิน ทรัพย์สิน และเงินออม ตอนที่ 5 ระดับผลกระทบจากการบริหารจัดการประมงพื้นบ้านอุทกวิทยาประสิทธิต่อการใช้ชีวิตประจำวัน ตอนที่ 6 ความคิดเห็นต่อการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการบริหารจัดการประมงพื้นบ้าน และตอนที่ 7 ข้อเสนอแนะในการแก้ไขปัญหาและความคิดเห็นอื่น ๆ

2) **แบบสัมภาษณ์** ใช้สำหรับรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลต่าง ๆ จากผู้นำชุมชนในประเด็นการบริหารจัดการประมงพื้นบ้าน ซึ่งสะท้อนแนวทางการดำเนินงานที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ปัญหา อุปสรรค หรือข้อจำกัดที่พบเจอในขณะปฏิบัติหน้าที่ ตลอดจนทัศนคติหรือมุมมองความคิดเห็นส่วนตัว ซึ่งประกอบด้วย ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ และตอนที่ 2 ความคิดเห็นเกี่ยวกับการพัฒนา และบริหารจัดการประมงพื้นบ้าน รวมทั้งข้อเสนอแนะหรือความคิดเห็นอื่น ๆ

3) **การประชุมกลุ่มย่อย** ใช้สำหรับการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลต่าง ๆ จากประชาชนชาวบ้านหรือผู้นำชุมชน ซึ่งเป็นข้อมูลเชิงคุณภาพที่สะท้อนให้เห็นผลกระทบอันเกิดจากการบริหารจัดการประมงพื้นบ้าน และการปรับตัวของชาวประมงพื้นบ้าน ซึ่งจะเป็นพื้นที่ในการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล รวมทั้งเสนอแนะแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกันของชุมชน

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินเก็บรวบรวมข้อมูล โดยสรุปเป็นขั้นตอนได้ดังนี้

ขั้นแรก สืบค้นข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง รวมทั้งการบริหารจัดการประมงพื้นบ้านอุทกวิทยาประสิทธิ เพื่อทำความเข้าใจสภาพพื้นที่โดยรวม ขั้นตอนต่อมา คัดเลือกพื้นที่ศึกษาและกำหนดกลุ่มเป้าหมาย เพื่อลงพื้นที่สำรวจ (Survey) สภาพปัญหาเบื้องต้น แนะนำตัวกับผู้นำชุมชน พร้อมแจ้งวัตถุประสงค์และขั้นตอนวิธีการการเข้ามาศึกษาในพื้นที่โดยสังเขป จากนั้นจัดประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) ตัวแทนชาวประมงพื้นบ้าน ผู้นำชุมชน และประชาชนชาวบ้านเพื่อรวบรวมสภาพปัญหาที่มีไปจัดทำแบบสอบถามครัวเรือนประมงพื้นบ้าน ขั้นตอนที่ 4 คัดเลือกตัวแทนชาวประมงพื้นบ้านมาร่วมเป็นนักวิจัยท้องถิ่น โดยจัดอบรมเชิงปฏิบัติการในการจัดเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ผลการสำรวจให้ ขั้นตอนที่ 5 ลงพื้นที่จัดเก็บข้อมูลชุมชนโดยใช้แบบสอบถามที่จัดทำขึ้น พร้อมกับศึกษาวิถีชีวิตชาวบ้านโดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม รวมทั้งสัมภาษณ์เชิงลึกถึงปัญหาผลกระทบจากการบริหารจัดการประมงพื้นบ้าน ต่อเศรษฐกิจภาคครัวเรือนและวิถีชีวิตชุมชนประมงพื้นบ้านในพื้นที่ และท้ายสุด เรียบเรียงพร้อมทั้งตรวจสอบข้อมูลเพื่อนำเสนอผลการศึกษาให้ชุมชนร่วมกันวิเคราะห์และตรวจสอบความถูกต้องอีกครั้ง

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ ใช้การวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) เพื่ออธิบายสภาพเศรษฐกิจสังคมของชุมชนประมงพื้นบ้าน สถานการณ์และสภาพการณ์ของปัญหา รวมทั้งผลกระทบจากการบริหารจัดการประมงชายฝั่ง ที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ เป็นต้น และใช้การวิเคราะห์เชิงปริมาณ (Quantitative Analysis) ด้วยค่าสถิติร้อยละ เพื่อนำเสนอความคิดเห็นของครัวเรือนประมงพื้นบ้านต่อปัญหาและผลกระทบที่เกิดจากการบริหารจัดการประมงชายฝั่ง

สรุปผลการวิจัย

การวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) เพื่ออธิบายสถานการณ์และสภาพการณ์ของปัญหาผลกระทบทางเศรษฐกิจจากการบริหารจัดการประมงชายฝั่ง ที่ชุมชนชาวประมงพื้นบ้านเผชิญ รวมทั้งการวิเคราะห์เชิงปริมาณ (Quantitative Analysis) เพื่อแสดงถึงความคิดเห็นของชาวประมงพื้นบ้าน สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

สภาพเศรษฐกิจภาคครัวเรือนของชาวประมงพื้นบ้าน

การใช้แบบสอบถามเพื่อสำรวจสภาพเศรษฐกิจภาคครัวเรือนของชาวประมงพื้นบ้านในเขตอำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช จำนวน 8 ตำบล 34 หมู่บ้าน จากกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 301 ครัวเรือนพบว่า ชาวประมงพื้นบ้านส่วนใหญ่ยึดอาชีพประมงเป็นหลักมากกว่า 10 ปี (ร้อยละ 74.08) โดยอาศัยแม่น้ำปากพนังและลำคลองสาขาเป็นสถานที่ประกอบอาชีพ (ร้อยละ 86.05) และใช้ประโยชน์จากสัตว์น้ำที่จับได้เพื่อการบริโภคในครัวเรือน (ร้อยละ 95.35) ชาวประมงส่วนใหญ่ (ร้อยละ 89.70) จำเป็นต้องประกอบอาชีพเสริม เนื่องจากรายรับไม่เพียงพอต่อการใช้จ่าย เช่น ทำการเกษตรและรับจ้างเพื่อเพิ่มรายได้ และเมื่อวิเคราะห์รายจ่ายและหนี้สินครัวเรือนพบว่า รายจ่ายหลักของชาวประมงพื้นบ้านมาจากค่าอาหารและเครื่องดื่ม ค่าเล่าเรียนบุตรหลาน ค่ายานพาหนะ เป็นต้น เฉลี่ยครัวเรือนละ 2,975.08 บาท 1,747.44 บาท และ 962.62 บาทต่อเดือน ตามลำดับ ในขณะที่หนี้สินครัวเรือนส่วนใหญ่กู้ยืมจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ญาติพี่น้อง และกองทุนหมู่บ้าน โดยมีหนี้สินเฉลี่ยครัวเรือนละ 36,846.67 บาท 10,707.64 บาท และ 8,108.33 บาท ตามลำดับ ซึ่งเหตุผลการก่อหนี้ส่วนใหญ่ คือ เพื่อเป็นทุนในการทำประมง เพื่อบริโภคในครัวเรือน ใช้เป็นทุนในการประกอบอาชีพเสริม และเป็นค่าใช้จ่ายในการศึกษาของบุตรหลาน ทั้งนี้ส่วนใหญ่ (ร้อยละ 95.68) เชื่อว่าจะสามารถปลดหนี้ได้หมดภายในระยะเวลา 10 ปี โดยมีเพียงร้อยละ 10.30 เท่านั้น ที่เชื่อว่าจะสามารถชำระคืนได้ตามระยะสัญญา

ชาวประมงพื้นบ้านส่วนใหญ่มีสิ่งอำนวยความสะดวก เช่น เครื่องใช้ไฟฟ้า รถจักรยานยนต์ และโทรศัพท์มือถือ คิดเป็นร้อยละ 78.41 78.07 และ 74.42 ตามลำดับ แต่ส่วนใหญ่ไม่มีเงินออม (ร้อยละ 66.45) ส่วนกลุ่มตัวอย่างที่มีเงินออมก็สามารถออมได้น้อยกว่า 1,000 บาทต่อเดือน (ร้อยละ 25.91) นอกจากนี้ยังพบว่า กลุ่มตัวอย่างร้อยละ 30.56 ยังไม่มีที่ดินถือครองเป็นของตนเองอีกด้วย

ปัญหาและผลกระทบทางเศรษฐกิจจากการจัดการประมงน้ำจืดจากภาวการณ์ประมง

ภายหลังจากมีประมงน้ำจืดจากภาวการณ์ประมงน้ำจืดพบว่าการบริหารจัดการประมงน้ำจืด โดยกรมชลประทาน ได้สร้างผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมในด้านเศรษฐกิจต่อครัวเรือนชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่อำเภอปากพนัง กล่าวคือ ทำให้ภาพรวมรายจ่ายและหนี้สินครัวเรือนส่วนใหญ่เพิ่มขึ้น (ร้อยละ 72.09 และร้อยละ 44.19 ตามลำดับ) ในขณะที่เดียวกันก็ส่งผลให้ครัวเรือนส่วนใหญ่มีเงินออมลดลง (ร้อยละ 40.86) ครัวเรือนชาวประมงส่วนใหญ่ร้อยละ 84.72 รู้สึกไม่มั่นคงต่ออาชีพ ทำให้มีเพียงร้อยละ 15.62 เท่านั้นที่เชื่อว่าสมาชิกในครอบครัวจะสืบสานอาชีพประมงต่อไป กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ (ร้อยละ 80.40) ต้องการปรับเปลี่ยนอาชีพและประกอบอาชีพเสริม ทั้งนี้เนื่องจากชาวประมงส่วนมาก (ร้อยละ 82.06) เห็นว่า ชนิดพันธุ์สัตว์น้ำมีจำนวนลดลง ปริมาณที่จับได้และขนาดก็ลดลงตามไปด้วย (ร้อยละ 81.39 และร้อยละ 70.76 ตามลำดับ) แม้ว่าราคาสัตว์น้ำจะสูงขึ้น (ร้อยละ 42.86) แต่ชาวประมงส่วนใหญ่กลับมีรายได้ลดลง (ร้อยละ 64.45) ในขณะเดียวกันก็มีต้นทุนค่าประมงเพิ่มสูงขึ้น (ร้อยละ 52.49) โดยผลกระทบที่เป็นปัญหาต่อชาวประมงพื้นบ้านในระดับมากถึงมากที่สุด คือ ค่าใช้จ่ายครัวเรือน (4.22) ด้านอาหาร (4.07) ด้านหนี้สิน (3.93) ด้านรายได้ (3.64) ด้านสิ่งแวดล้อม (3.62) และด้านน้ำดื่ม/น้ำใช้ (3.51) ตามลำดับ ปัญหาซึ่งส่งผลกระทบในระดับปานกลางได้แก่ ด้านประเพณี วัฒนธรรม (ร้อยละ 3.35) ด้านสุขภาพ (3.31) ด้านความสุขในครัวเรือน (3.28) ด้านความรู้ภูมิปัญญา (3.28) ด้านทรัพย์สิน (3.23) และด้านเงินออม (3.15)

แนวทางแก้ไขปัญหาลดผลกระทบ

ชาวประมงพื้นบ้านส่วนใหญ่ (ร้อยละ 40.86) มีความคิดเห็นว่า กรมชลประทานควรเป็นผู้รับผิดชอบหลักในการแก้ไขปัญหาการบริหารจัดการประมงน้ำจืด โดยชาวประมงส่วนใหญ่ยินดีที่จะมีส่วนร่วมประชุมและนำเสนอความคิดเห็น (ร้อยละ 80.40) อย่างไรก็ตาม กลุ่มตัวอย่างจำนวนมาก (ร้อยละ 61.13) ไม่พอใจผลการดำเนินงานของกรมชลประทาน เนื่องจากรู้สึกว่าได้ไม่ได้รับการเอาใจใส่แก้ไขปัญหอย่างจริงจัง กรมชลประทานขาดการสื่อสารกับชาวบ้านในการบริหารจัดการประมงน้ำจืด ความต่อเนื่องในการแก้ไขปัญหา ขาดความต่อเนื่องของชาวประมง รวมทั้งขาดความโปร่งใสในการทำงาน ดังเช่น กรณีการเปิดประมงน้ำจืดเพื่อจับสัตว์น้ำเอง เป็นต้น

ในแง่การแก้ไขปัญหาและลดผลกระทบ ชาวประมงพื้นบ้านต้องการให้กรมชลประทานเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเปิด-ปิดประมงน้ำจืด ทั้งนี้เพื่อลดผลกระทบที่จะมีต่อทรัพยากรประมงและเพื่อให้เหมาะสมสอดคล้องกับวิถีชีวิตของสัตว์น้ำ นอกจากนี้ยังต้องการให้กรมชลประทานดำเนินการซ่อมแซมประมงน้ำจืดที่ชำรุด ขุดลอกคูคลองที่ตื้นเขินในช่วงฤดูแล้ง รวมทั้งวางมาตรการในการกำจัดวัชพืชน้ำ เช่น ผักกระเฉด ผักตบชวา อย่างเป็นระบบเพื่อป้องกันน้ำเน่าเสีย ตลอดจนบริหารจัดการส่งน้ำเข้าคูคลองให้เพียงพอต่อความต้องการของพื้นที่เกษตร ซึ่งเป็นอาชีพเสริมของชาวประมง กลุ่มตัวอย่างต้องการให้ผู้บริหารที่มีอำนาจในการตัดสินใจมีความรู้ความเข้าใจเรื่องวิถีชีวิตวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของคนภาคใต้ ในขณะเดียวกันก็ต้องการให้กรมประมงปล่อยชนิดพันธุ์สัตว์น้ำเพิ่มเติมในช่วงฤดูกาลที่เหมาะสม พร้อมทั้งควบคุมและวางมาตรการที่เข้มงวดในการกำหนดเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำบริเวณประมงน้ำจืด ด้วย

เหนือสิ่งอื่นใด กลุ่มตัวอย่างมีความประสงค์ให้หน่วยงานภาครัฐบูรณาการการทำงานให้เกิดความสอดคล้องต่อเนื่องในการแก้ไขปัญหาอย่างจริงจัง พัฒนาอาชีพเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือน จัดหน่วยเคลื่อนที่พบปะและบริการประชาชนเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ รวมทั้งเพิ่มช่องทางการสื่อสารที่เน้นประสิทธิภาพในการสร้างความเข้าใจและรับรู้แนวทางการดำเนินงานของแต่ละหน่วยงาน เพื่อให้ชาวประมงสามารถปรับตัวพร้อมรับกับสถานการณ์หรือการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ได้ดียิ่งขึ้น

อภิปรายผลการวิจัย

ในสถานการณ์ที่หน่วยงานภาครัฐมีอำนาจหน้าที่และสิทธิเด็ดขาดในการบริหารจัดการทรัพยากร ซึ่งส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน การศึกษาผลกระทบต่อเศรษฐกิจภาคครัวเรือนของชุมชนประมงพื้นบ้านจากการบริหารจัดการประมงน้ำจืดทางวิทยาศาสตร์ในพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช จึงมุ่งศึกษาปัญหาความเดือดร้อน พร้อมนำเสนอผลกระทบที่เกิดกับชุมชนประมงพื้นบ้านอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อนำไปสู่การหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกันของทุกภาคส่วน โดยอาศัยกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม ซึ่งให้ความสำคัญกับชุมชนชาวประมงพื้นบ้านในฐานะผู้ได้รับผลกระทบจากการบริหารจัดการประมงน้ำจืด เข้ามาเป็นผู้ร่วมวิจัย อันจะทำให้สามารถเข้าถึงกลุ่มตัวอย่างและวิเคราะห์ข้อมูลได้ชัดเจน ลุ่มลึก จนสามารถระบุปัญหา ผลกระทบ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนประมงพื้นบ้านได้อย่างตรงประเด็นยิ่งขึ้น

ผลการศึกษาสรุปได้ว่า หลังจากมีการสร้างประมงน้ำจืดทางวิทยาศาสตร์ทำให้ทรัพยากรประมงในแม่น้ำปากพนังและลำน้ำสาขามีปริมาณและชนิดพันธุ์ลดลง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยที่มีอยู่ (Assawaari & Sriarun, 2003; Marine and Coastal Resources Institute, 2004; Thammachat, 2004; Tipkonglas, Kwanmueng & Thippayawong, 2000) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ตลอดจนเศรษฐกิจครัวเรือนของชาวประมงพื้นบ้านเป็นอย่างมาก ทำให้ขาดรายได้ ขาดแหล่งอาหาร ต้องปรับเปลี่ยนอาชีพ ค่าใช้จ่ายในการดำรงชีพเพิ่มขึ้น จนนำไปสู่ปัญหาหนี้สินและการเคลื่อนย้ายแรงงานออกจากพื้นที่ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยที่มีอยู่ (Prabnarong & Kaewrat, 2006; Suknual, 2007)

การศึกษาค้นคว้านี้ สร้างความเด่นชัดให้กับตัวตนชุมชนประมงพื้นบ้านที่ควรได้รับการยอมรับในฐานะผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และควรได้รับการดูแลอย่างยุติธรรมเท่าเทียมกับกลุ่มผลประโยชน์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในการบริหารจัดการทรัพยากรส่วนรวม ผลการศึกษาค้นคว้านี้ชี้ให้เห็นถึงผลกระทบด้านลบต่อเศรษฐกิจภาคครัวเรือนที่ชุมชนประมงพื้นบ้านได้รับ อันไม่อาจเรียกร้องหรือต่อรองใด ๆ กับใครได้ เนื่องจากขาดทั้งข้อมูลและขาดโอกาสแสดงความคิดเห็นในการมีส่วนร่วมเพื่อจัดการปัญหาร่วมกันกับทุกฝ่ายในฐานะเจ้าของทรัพยากรร่วมกัน

การเลือกใช้กระบวนการวิจัยดังกล่าวเท่ากับได้เปิดพื้นที่ให้กลุ่มชาวประมงพื้นบ้านมีโอกาสร่วมสืบค้น ทบทวน และสะท้อนปัญหาด้วยตนเอง ซึ่งนอกจากจะเข้าถึงข้อมูลอย่างลึกซึ้งแล้วยังสร้างการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนในการพิสูจน์ให้เห็นชัดถึงระดับผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมที่กลุ่มพวกเขาได้รับออกมาเป็นข้อเท็จจริงประจักษ์ ผลการศึกษานี้เป็นรูปธรรมนี้จะเน้นย้ำให้ทุกภาคส่วนมองเห็นปัญหาและระบุตัวตนของกลุ่มคนผู้ได้รับผลกระทบได้ชัดเจน มากกว่าการพยายามแสดงผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมโดยภาพกว้างจนไม่อาจจะระบุตัวตนคนเหล่านี้ได้ว่าเป็นใคร และได้รับผลกระทบมากน้อยแค่ไหน อย่างไร

ผลการศึกษาที่นำเสนอข้อมูลเชิงปริมาณและการสะท้อนความรู้สึกนึกคิดต่อผลกระทบที่เกิดกับวิถีชีวิตและสังคมของชุมชนประมงพื้นบ้านอย่างเป็นรูปธรรม ก่อปรกับกลุ่มตัวอย่างที่เข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัย บ่งชี้การมีอยู่จริงของปัญหาและกลุ่มคนผู้ได้รับผลกระทบ อย่างไรก็ตาม ผลกระทบดังกล่าวเป็นที่น่าห่วงเกรงว่า อาจกลายเป็นเงื่อนไข ซึ่งส่งผลกระทบต่อทัศนคติของชาวประมงพื้นบ้านที่มีต่อการบริหารจัดการประมงน้ำจืดทางวิทยาศาสตร์โดยกรมชลประทาน และส่งผลต่อการเพิ่มความขัดแย้งในพื้นที่ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กรมชลประทาน กรมประมง รวมทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จึงควรเข้ามาสื่อสารและประสานความร่วมมือเพื่อให้เกิดความเข้าใจตรงกันในการแก้ไขปัญหาแบบมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง

ผลการศึกษาสะท้อนให้เห็นการยอมรับสิทธิและบทบาทหน้าที่ของกรมชลประทานในฐานะหน่วยงานผู้รับผิดชอบบริหารจัดการประมงน้ำจืด แต่อย่างไรก็ดี ชาวบ้านที่มีความกระตือรือร้นส่วนหนึ่งยังคงต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการประมงน้ำจืด ด้วยการร่วมรับรู้และเสนอแนะข้อคิดเห็น ทั้งนี้

เพื่อให้เข้าถึงข้อมูลข่าวสารซึ่งจะมีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่อันจะทำให้สามารถยอมรับและปรับตัวก้าวพ้นสถานการณ์เชิงลบที่อาจมีขึ้นได้ ดังนั้นกรมชลประทานจึงควรนำเอาบทเรียนจากข้อผิดพลาดของกระบวนการมีส่วนร่วมที่ไม่เป็นไปตามรูปแบบหรือขั้นตอนอันเหมาะสมในอดีต มาถอดบทเรียนร่วมกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกภาคส่วน ทั้งนี้เพื่อแสวงหาแนวทางแก้ไข ซึ่งทุกฝ่ายยอมรับร่วมกันได้โดยแท้จริง

แม้การวิจัยครั้งนี้จะจำกัดเพียงการศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจ แต่ก็สามารถบ่งชี้ข้อเท็จจริงได้ว่า การบริหารงานแบบไม่มีส่วนร่วมหรือใช้กระบวนการมีส่วนร่วมอันไม่เป็นไปตามรูปแบบหรือขั้นตอนที่เหมาะสมของกรมชลประทาน ตลอดจนหน่วยงานภาครัฐอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องส่งผลกระทบต่อทรัพยากรประมงรวมทั้งวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวประมงพื้นบ้านอย่างมาก ทั้งที่มีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติที่หน่วยงานต่าง ๆ จะสามารถสร้างการมีส่วนร่วมกับชุมชนประมงพื้นบ้าน ให้เกิดการบริหารจัดการประมงอย่างยั่งยืน อันที่จะบรรลุภารกิจจัดสรรน้ำ และสามารถอนุรักษ์ทรัพยากรประมง เพื่อส่งเสริมอาชีพและสร้างรายได้ให้กับชาวประมงพื้นบ้านได้พร้อมกัน ด้วยการบูรณาการความรู้ ความเข้าใจโครงการและงบประมาณในส่วนที่กำกับดูแลเข้ากับภูมิปัญญาท้องถิ่น และความต้องการของชาวประมงพื้นบ้าน ตลอดจนภาคส่วนอื่น ๆ โดยจำเป็นต้องอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมที่ต่อเนื่อง ทั้งนี้เชื่อได้ว่าจะสามารถทำให้การจัดสรรทรัพยากรน้ำและการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง สามารถตอบสนองความต้องการและเอื้อประโยชน์สุขให้กับชาวบ้านได้อย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้อง

1) กรมชลประทานควรนำความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของชุมชนประมงพื้นบ้านไปประกอบการพิจารณา เพื่อกำหนดแนวทางบริหารจัดการประมงอย่างยั่งยืน แบบมีส่วนร่วม โดยควรถอดบทเรียนจากการทำงานที่ผ่านมา เพื่อสร้างขั้นตอนและกระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วม อันจะนำไปสู่การบูรณาการแนวทางที่ทุกฝ่ายยอมรับและได้ประโยชน์ร่วมกันมากที่สุด

2) กรมประมงควรจัดทำข้อมูลติดตามตรวจสอบสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของชนิดพันธุ์และปริมาณสัตว์น้ำอย่างใกล้ชิด เพื่อบูรณาการกับการบริหารจัดการประมงอย่างยั่งยืน ให้ทันทั่วถึงและสามารถอำนวยความสะดวกต่อการอนุรักษ์และขยายพันธุ์สัตว์น้ำ ตลอดจนกำหนดแนวทางปฏิบัติร่วมกันระหว่างชุมชนกับกรมประมงในการจัดการทรัพยากรประมงอย่างยั่งยืน

3) กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมควรมีส่วนงานที่บูรณาการข้อมูลการเปลี่ยนแปลงคุณภาพน้ำและระบบนิเวศอันเกิดจากการบริหารจัดการประมงอย่างยั่งยืน ซึ่งสามารถรายงานผลได้ทันที (Real Time) ทั้งนี้เพื่อเฝ้าระวังและกำหนดแนวทางฟื้นฟูสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศให้สามารถอำนวยความสะดวกต่อการจัดการประมงตามวิถีวิถีชีวิตได้อย่างยั่งยืน

4) องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นควรเข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมและพัฒนาอาชีพแก่ชาวประมงพื้นบ้าน ตลอดจนเป็นสื่อกลางในการประสานงาน เพื่อให้เกิดบรรยากาศความสมัครสมานสามัคคี ร่วมมือกันในลักษณะกัลยาณมิตรระหว่างกลุ่มผู้เกี่ยวข้องให้สามารถลดผลกระทบและบรรเทาความเดือดร้อนที่อาจเกิดขึ้นกับกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในกรณีที่เกิดความเสี่ยงไม่ได้

5) หน่วยงานฝ่ายปกครองในฐานะหน่วยงานบำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชนควรเพิ่มบทบาทในการติดตามช่วยเหลือและประสานกับทุกภาคส่วน เพื่อให้เกิดการพัฒนาพื้นที่อย่างยั่งยืน โดยเฉพาะการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนในพื้นที่เข้าใจเหตุผล ตลอดจนข้อจำกัดต่าง ๆ ในการบริหารจัดการประตุน้ำ ซึ่งอาจสร้างความเดือดร้อนเสียหายให้กับคนบางกลุ่มได้ รวมทั้งควรมีแผนงานที่ชัดเจนในการช่วยเหลือประชาชนผู้จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนอาชีพ ให้สามารถประกอบอาชีพใหม่ที่สร้างรายได้และดูแลครอบครัวอย่างมีศักดิ์ศรี

6) สถาบันการศึกษาในพื้นที่ควรเข้ามามีบทบาทในการศึกษาวิจัย เพื่อพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการประตุน้ำ แบบมีส่วนร่วม และพัฒนากระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นแก่ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการบริหารจัดการประตุน้ำ อุทกวิทยาประสิทธิ ตลอดจนพัฒนาแนวทางการปรับตัวของชุมชน เพื่อให้สามารถมีคุณภาพชีวิตที่ไม่ด้อยไปกว่าเดิม เป็นต้น

ข้อเสนอแนะต่อชุมชนประมงพื้นบ้าน

แม้สภาพปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนประมงพื้นบ้านจากการบริหารจัดการประตุน้ำ อุทกวิทยาประสิทธิ จะอยู่เหนือการควบคุมใดๆ ได้จากชุมชน แต่สิ่งที่ชุมชนไม่ควรมองข้าม คือ พลังและศักยภาพในการรวมตัวกัน เพื่อค้นหาทางออกของปัญหาร่วมกับภาคีเครือข่ายที่พร้อมให้ความช่วยเหลือ รวมทั้งการสนับสนุนจากภาครัฐที่ชุมชนต้องเป็นตัวหลักในการกำหนดทิศทางการพัฒนาให้สามารถปรับตัวเพื่อยกระดับรายได้ ฐานะความเป็นอยู่ ตลอดจนคุณภาพชีวิตและสิทธิความเป็นเจ้าของทรัพยากรร่วมกันที่ต้องใช้กระบวนการแบบมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาตามพลวัตรของการจัดการประตุน้ำ อุทกวิทยาประสิทธิต่อไป

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรศึกษาแบบแผนการบริหารจัดการประตุน้ำ ที่บูรณาการข้อมูลทางกายภาพ เช่น อนุกรมเวลาและข้อมูลเชิงวิทยาศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง ร่วมกับข้อมูลทางสังคม เพื่อให้ได้คำตอบในการบริหารจัดการประตุน้ำ ที่เป็นรูปธรรมและสามารถแก้ไขปัญหาได้จริง

2) ควรศึกษารูปแบบและกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมที่เหมาะสม เพื่อให้เกิดกระบวนการพัฒนาอย่างยั่งยืน และเป็นแบบแผนให้หน่วยงานราชการหรือชุมชนอื่นสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศได้

เอกสารอ้างอิง

- Amphoe Pak Phanang. (2009). *The General Data* [In Thai]. Mimeographed document.
- Assawaari, A., & Sriarun, P. (2003). *Fishing effort in Pak Phanang River and its tributary* [In Thai]. Bangkok: Department of Fisheries.
- Craig, J. F. (2000). *Large Dams and Freshwater Fish Biodiversity*. Dumfries: World Commission on Dam.
- Crown Property Bureau. (2013). *Duay Phra Metta Plik Fuen Phatthana Loom Nham Pak Phanang* [In Thai]. Bangkok: Daoreuk Communications.
- Janjula, N. (2009). Dam: Development and fishery problem in Thailand [In Thai]. *Journal of Humanities and Social Sciences*, 5(2), 25 – 36.
- Larinier, M. (2001). Environmental Issues, Dams and Fish Migration. *FAO Fisheries Technical Paper, No. 419*. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Marine and Coastal Resources Institute. (2004). *Natural resources and environment management in The Royal-initiated Pak Phanang River Basin Development Project* [In Thai]. Songkhla: Prince of Songkla University.
- Prabnarong, P., & Kaewrat, J. (2006). The Uthokwiphatprasit Watergate: A Man-Made Change in Pak Phanang River Basin. *Walailak Journal of Science and Technology*, 3, 131-143.
- Royal-initiated Pak Phanang River Basin Development Project. (2000). *The Royal-initiated Pak Phanang River Basin Development Project* [In Thai]. Nakhon Si Thammarat: Royal Irrigation Department.
- Royal-initiated Pak Phanang River Basin Development Project. (2009). *The master plan of The Royal-initiated Pak Phanang River Basin Development Project in 2010-2013* [In Thai]. Nakhon Si Thammarat: Royal Irrigation Department.
- Suknual, T. (2007). *Adaptation of local fisherman community in Pak Phanang River Basin after the Birth of Pak Phanang River Basin Development Project* [In Thai]. Bangkok: Thailand Research Fund.
- Thammachat, S. (2004). *A study of the order of importance of problems and peoples' needs for research into and development of the Pak Phanang Basin Region* [In Thai]. Nakhon Si Thammarat: Walailak University.
- Tipkonglas, N., Kwanmueng, S. & Thippayawong, S. (2000). *Survey Situation fishing in the Pak Phanang River and its tributaries important* [In Thai]. Bangkok: Department of Fisheries.
- Vanichbuncha, K. (2003). *Statistical analysis: Statistics for management and research* [In Thai]. Bangkok: Chulalongkorn University.

